

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΜΙΑΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ
Η ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΣΕΡΡΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ
ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ *

Ιωάννης Θ. Μπάκας

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: *Οικουμενικό Πατριαρχείο, Μητρόπολη Σερρών, Σέρρες*

Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι επαρχίες του Οικουμενικού Πατριαρχείου και κυρίως αυτές του μακεδονικού χώρου, αντιμετωπίζουν μια σειρά από παρόμοια ζητήματα τα οποία προέκυψαν κυρίως από την ανάπτυξη του φυλετισμού μεταξύ των ορθοδόξων χριστιανών της Βαλκανικής. Οι καταπιέσεις εκ μέρους των Οθωμανών σε βάρος των ορθοδόξων χριστιανικών πληθυσμών, η δράση των ξένων προπαγανδών, ρωμαιοκαθολικής και προτεσταντικής, τα προβλήματα διαποίμανσης, η ανάπτυξη της εκπαίδευσης, οι εσωτερικές έριδες για την ανάληψη της εξουσίας εντός των ορθοδόξων κοινοτήτων, ο ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και των τοπικών μητροπόλεων στη λήψη αποφάσεων, αποτελούν κοινά χαρακτηριστικά ζητήματα που απασχολούν την εύρυθμη λειτουργία της Εκκλησίας και τη ζωή των ορθοδόξων κατά την εποχή αυτή. Ο τύπος της περιόδου, οι προξενικές εκθέσεις και οι αναφορές των επαρχιών στο Πατριαρχείο, αποτελούν τις πιο σημαντικές πηγές πληροφοριών για την απόδοση του κλίματος και της κατάστασης η οποία επικρατούσε στις διάφορες επαρχίες. Κατά τόπους ανταποκριτές, διπλωμάτες και κοινοτικοί παράγοντες ενημέρωναν για τη δράση των εκκλησιαστικών προσώπων μητροπολιτών, ιεροκλήρυκων, κληρικών σε βαθμό που οι ειδήσεις αυτές να μονοπωλούν πολλές φορές την τοπική επικαιρότητα.

* Ανακοίνωση στην Ημερίδα της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών και Νιγρίτης με γενικό τίτλο: «Η προσφορά της τοπικής μας Εκκλησίας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και η συμβολή της στην ανάπτυξη της πόλεως των Σερρών» στις 24 Μαρτίου 2013.

Η εκκλησιαστική επαρχία Σερρών¹ αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί, μία από τις σημαντικότερες μητροπόλεις του Οικουμενικού Θρόνου, ο οποίος αναγνωρίζοντας τον κεντρικό της ρόλο στο μακεδονικό χώρο, φρόντιζε πάντοτε και κυρίως κατά τον 19^ο αιώνα, να διοικείται από εξέχοντα στελέχη του, τις περισσότερες φορές επιλογές του ίδιου του Οικουμενικού Πατριάρχη. Στελέχη τα οποία προετοίμαζε ταυτόχρονα για τις ανώτατες διοικητικές θέσεις του Πατριαρχείου, όπως τις γεροντικές μητροπόλεις, αλλά και τον ίδιο τον πατριαρχικό θρόνο. Σύμφωνα με το Συνταγμάτιο, δηλαδή την τάξη πρωτοκαθεδρίας των μητροπόλεων του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η μητρόπολη Σερρών κατείχε συνήθως την 25^η θέση, καθώς και την τρίτη στο χώρο της Μακεδονίας, μετά τις μητροπόλεις Θεσσαλονίκης (9^η) και Βεροίας (17^η)².

Έχει ενδιαφέρον, πριν προχωρήσουμε στην αναφορά μας στην τοπική Εκκλησία, να αναφερθούμε στη γεωγραφία της εκκλησιαστικής αυτής επαρχίας, η φυσιογνωμία της οποίας ήταν αρκετά διαφορετική από ότι γνωρίζουμε σήμερα. Δυτικά, τα όρια ξεκινούσαν από το χωριό Ράβνα, το σημερινό Ίσωμα Κιλκίς, ακολουθούσαν την κορυφογραμμή του Βερτίσκου και τις δυτικές πλαγιές των Κερδυλίων με τα χωριά Στεφανινά, Μασλάρ (Αρέθουσα) και Βρασνά για να καταλήξουν στη θάλασσα του Στρυμονικού κόλπου ο οποίος αποτελούσε και το νότιο σύνορο κάτω από τα δύο χωριά των Κερδυλίων. Στη συνέχεια ακολουθούσε τη ροή του Στρυμόνα και τις όχθες της λίμνης του Αχινού, περικλείοντας όλη τη δυτική πλευρά έως το Στρυμονικό, ενώ ανατολικά περιλάμβανε όλη την περιοχή από το ύψος του Παλαιοκάστρου (Κούλα), την πόλη των Σερρών με όλα τα γύρω ορεινά χωριά έως την Άνω Βροντού και τα χωριά του κάμπου δυτικά και νότια, και τα Νταρνακοχώρια έως και την Τούμπα, το μοναστήρι της οποίας χτίστηκε στα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα. Βόρεια συνόρευε με την επαρχία Μελενίκου και βορειοανατολικά, μετά το 1881, με την επαρχία Νευροκοπί-

¹ «...ἀρίστη μητρόπολις ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν καλουμένη...» [«Επαρχιακά», *Νεολόγος* (εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως) 5064 (22.4.1886) 3].

² Π. Κονόρτας, *Οθωμανικές θεωρήσεις για το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, Αθήνα 1998, σ. 279.

ου, ανατολικά και νοτιοανατολικά με την τεράστια εκκλησιαστική επαρχία Φιλίππων, Δράμας και Ζιχνών και τέλος δυτικά με τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης και την επισκοπή Ιερισσού.

Η επαρχία Σερρών δεν αποτελούσε έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο. Η λίμνη του Αχινού και ο ποταμός Στρυμόνας τη διαιρούσαν σε δύο μεγάλα τμήματα, αρκετά διαφορετικά μεταξύ τους. Στο δυτικό τμήμα, την περιοχή της Νιγρίτας, μεγάλα εδάφη κατείχαν μετόχια του Αγίου Όρους, πολλά και εντός των οικισμών, τα οποία φυσικά αποτελούσαν μέρος της δικαιοδοσίας του Οικουμενικού Πατριάρχη. Το τμήμα αυτό, από το χωριό Δημητρίτσι και κάτω, ήταν καθαρά ελληνόφωνο και δεν απειλήθηκε άμεσα από την ίδρυση και ανάπτυξη του βουλγαρικού εθνικισμού και της βουλγαρικής Εξαρχίας. Στο ανατολικό τμήμα, ελληνόφωνα ήταν η πόλη των Σερρών και τα γειτονικά Νταρνακοχώρια, σε αντίθεση με τα χωριά του ορεινού όγκου του Μενοικίου και της Βροντούς και τα χωριά και τα τσιφλίκια του κάμπου, τα περισσότερα των οποίων ήταν σλαβόφωνα. Ορισμένα δε χωριά, όπως ο Πεθελινός, το επίγειο των Σερρών στη λίμνη του Αχινού, ανήκαν, όσο κι αν φαίνεται παράξενο, στην υπερόρια δικαιοδοσία της μητρόπολης Ξάνθης³.

Η Πατριαρχική Μονή του Τιμίου Προδρόμου διατηρούσε μετόχια μέσα στην πόλη και τη γύρω περιοχή, τα οποία εντάσσονταν και αυτά στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριάρχη. Η προσήλωση των μοναχών του Προδρόμου στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και η αντίθεσή τους στον εθνοφυλετισμό φαίνεται στη δήλωσή τους: *... άποτροπιαζόμεθα τούναντίον πάσαν φυλετικήν έν τή θρησκεία διάκρισιν και έσμεν όλοσχερώς άφωσιωμένοι είς τήν φιλόστοργον ήμών Μητέρα Έκκλησίαν...*⁴. Αντίστοιχα μετόχια διατηρούσε και η Πατριαρχική Μονή της Εικοσιφοίνισσας και τα περισσότερα μοναστήρια του Αγίου Όρους. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός, ότι η Μονή Κουτλουμουσίου διατηρούσε ολόκληρη ενορία, την Ελεούσα, στην καρδιά σχεδόν των Σερρών, ενώ η Μονή του Προδρόμου για πολλές δεκαετίες διατηρούσε και

³ Γ. Αψηλίδης, «Η εκκλησιαστική υπαγωγή του χωριού Πεθελινού κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα και η απογραφή του πληθυσμού του από το Μητροπολίτη Ξάνθης Καλλίνικο Β'», *Χρονικά Πεθελινού* 1 (Σέρρες, 1996) 33-46.

⁴ Μ. Γεδεών, *Έγγραφα Πατριαρχικά και Συνοδικά περί του Βουλγαρικού ζητήματος*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1908, σ. 489, 490.

αυτή τον ενοριακό ναό του Ιωάννου του Θεολόγου στην Άνω Καμενίκη ως μετόχι της.

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ο πληθυσμός της πόλης κυμαίνεται μεταξύ των 20.000 και των 25.000 κατοίκων, όπως μαρτυρούν οι οθωμανικές επετηρίδες *Salname*. Η πόλη διέθετε 20 μεγάλα τεμένη και 16 μικρότερα (μεστζίτ), 22 ναούς και παρεκκλήσια καθώς και δύο συναγωγές. Ο μητροπολίτης Σερρών ήταν ένα από τα πέντε μόνιμα μέλη του διοικητικού Συμβουλίου «Μετζλίσι Ιδαρέ» του Σαντζακίου Σερρών⁵.

Τα μέσα του 19^{ου} αιώνα σηματοδεύονται από το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1853, γνωστό ως Κριμαϊκό, στον οποίο νικήθηκαν οι Ρώσοι. Ως αποτέλεσμα του Κριμαϊκού πολέμου ακολούθησαν μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική αυτοκρατορία και η έκδοση του διατάγματος του Χαττ-ι-Χουμαγιούν, το 1856, με το οποίο η οθωμανική διοίκηση εγγυούνταν τη ζωή, την τιμή και την περιουσία όλων των υπηκόων της. Η έκδοση του διατάγματος προκάλεσε, στο χώρο της Μακεδονίας, το ενδιαφέρον των Μεγάλων δυνάμεων, όπως αυτό φαίνεται με την ίδρυση προξενείων και προξενικών πρακτορείων στο χώρο. Μαζί με τις Μεγάλες Δυνάμεις και η Ελλάδα, η οποία φυσικά είχε ζωτικής σημασίας συμφέροντα στην περιοχή, προχώρησε στην ίδρυση αρχικά του υποπροξενείου Σερρών, το 1856⁶.

Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται επίσης και από την έξαρση της ληστείας η οποία εντάθηκε μετά το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου. Η διάλυση των ατάκτων σωμάτων που είχαν συγκροτηθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, δημιούργησε έναν ανενεργό ένοπλο πληθυσμό ο οποίος, μαζί με την οικονομική κρίση στον αγροτικό πληθυσμό, προκαλούσε έντονη δυσφορία. Αυτό οδηγούσε το χριστιανικό πληθυσμό, σε αναζήτηση προστατών⁷.

Το 1859, οι κάτοικοι της Νιγρίτας και έξι χωριών της περιοχής απευθύνθηκαν στο «φυσικό τους προστάτη», όπως τον χαρακτηρίζουν,

⁵ Αν. Ιορδάνογλου, «Οι Σέρρες και η περιοχή τους, τέλη 19^{ου} – αρχές 20^{ου} αιώνα», *Η Νιγρίτα – Η Βισαλία διά μέσου της Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 294, 298.

⁶ Κ. Μουσιοπούλου-Παπαθανάση, «Τα πρώτα βήματα του υποπροξενείου Σερρών», *Σερραϊκά Χρονικά* 8 (1979) 231.

⁷ Δ. Γιαννούλη, «Το εγιαλέτι του Μοναστηρίου (1856-1870)», *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας* 30 (1987) 100.

τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ζητώντας τη μεσολάβησή του στην οθωμανική κυβέρνηση, για την απαλλαγή της περιοχής τους από το φαινόμενο της ληστείας, καθώς και τις καταπιέσεις και τους εκβιασμούς της τοπικής διοίκησης και του οθωμανικού στρατού. Το ίδιο έτος μάλιστα, πενήντα κάτοικοι της περιοχής της Νιγρίτας, απευθύνθηκαν στο μητροπολίτη Σερρών Ιάκωβο τον Πάτμιο (1846-1860), παρακαλώντας τον να μεσολαβήσει για τα παθήματά τους, τα οποία παρομοιάζονται με αυτά του Ιώβ, την υψηλή δηλαδή φορολογία και τη βάνανυση συμπεριφορά των οθωμανικών αρχών. Η απελπισία οδήγησε τους παραπάνω χριστιανούς στην αναζήτηση προστατών στο χώρο του ρωμαιοκαθολικισμού. Το δόλωμα της συνίας υπήρξε δελεαστικό για τον εξαθλιωμένο αγροτικό πληθυσμό της περιοχής. Σώφρονες χριστιανοί ωστόσο, τους μετέπεισαν και τους εμπόδισαν να δηλωθούν «παπιστάνοι», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται⁸.

Για τη δραστηριότητα της ρωμαιοκαθολικής και της προτεσταντικής προπαγάνδας στην ευρύτερη περιοχή, την περίοδο 1859-1860, αναφέρονται πολλά έγγραφα του υποπροξενείου Σερρών. Η αποτυχία τους, ωστόσο, κατά τη συγκεκριμένη εποχή, οφείλεται στην ικανότητα του μητροπολίτη Σερρών Ιακώβου του Πατμίου, ανθρώπου οξυδερκούς και εναρέτου, όπως χαρακτηρίζεται⁹.

Τον Ιανουάριο του 1860, δεκαεννέα χωριά της εκκλησιαστικής επαρχίας Σερρών αναφέρονται και πάλι στον Οικουμενικό Πατριάρχη, διεκτραγωδώντας την απελπιστική τους κατάσταση από τις ποικίλες καταπιέσεις που υφίσταντο. Η δυνατότητα της αποστολής αναφορών των κατοίκων μίας επαρχίας στο Πατριαρχείο, δημιουργούσε αμεσότητα μεταξύ του ποιμνίου και της Μεγάλης Εκκλησίας, η οποία με τον τρόπο αυτό ενημερωνόταν για κάθε σημείο της δικαιοδοσίας της. Οι καταπιέσεις δυστυχώς δεν σταμάτησαν. Χαρακτηριστικά, κατά την αρχιερατεία του Σερρών Μελετίου (1861-1867), τον Ιανουάριο του 1863,

⁸ Ιω. Μπάκας, «Ο αντίκτυπος της βαλκανικής αναταραχής (1855-1880) στη Νιγρίτα και τα χωριά της», *Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία διά μέσου της Ιστορίας*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 428-430. «Παπιστάνοι» στο τοπικό λεξιλόγιο της περιοχής των Σερρών και της Νιγρίτας ονομάζονται, έως σήμερα, οι προτεστάντες Ευαγγελικοί που κατοικούν στην περιοχή.

⁹ *Ο.π.*, σ. 430.

μουσουλμάνοι πρόσφυγες εμπόδισαν με βιαιοπραγίες την τελετή των Θεοφανείων στο ανύπαρκτο σήμερα χωριό Απιδιές, κοντά στο Αβδαμάλ (Σησαμιά), ενώ τον Αύγουστο του 1864, μαχαιρώθηκε μέσα στο σπίτι του ο ιερέας του χωριού Τζίντζος (Σιτοχωρίου) Στέργιος Θεοχάρη¹⁰.

Παρά τις παραπάνω δυσκολίες, το αγωνιστικό φρόνημα των χριστιανών δεν μειώθηκε. Στο επαναστατικό κίνημα που προκλήθηκε στην περιοχή από το σώμα του Λεωνίδα Βούλγαρη, το 1866, συμμετείχαν τα περισσότερα χωριά δυτικά του Στρυμόνα. Οι Τούρκοι ως αντίποινα φυλάκισαν τους ιερείς της Νιγρίτας, όπως μας αποκαλύπτουν έγγραφα του αρχείου του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹¹.

Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα οι εθνικοί ανταγωνισμοί στο χώρο της Βαλκανικής προκάλεσαν διαιρέσεις, αντιπαραθέσεις και ένοπλες συγκρούσεις. Από την ανώμαλη αυτή κατάσταση, την οποία προκάλεσε η ανάπτυξη του εθνικισμού, δεν ξέφυγε και η Ορθόδοξη Εκκλησία και οι κατά τόπους εκκλησιαστικές επαρχίες. Η ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας, το 1870, προκάλεσε την αντίδραση του Ελληνισμού ο οποίος, μέσα από την ανάπτυξη της ελληνικής παιδείας, επιχείρησε την αντεπίθεση. Αυτή την εποχή ιδρύονται οι μεγάλες Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες στην Κωνσταντινούπολη και αντίστοιχα ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και στη συνέχεια η «Επιτροπή Ενίσχυσης της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» στην Αθήνα, αλλά και οι αντίστοιχες σε τοπικό επίπεδο, όπως ο «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος» των Σερρών. Η απάντηση στη σχισματική βουλγαρική Εξαρχία, απαιτούσε καλύτερη οργάνωση και φυσικά στελέχωση των εκκλησιαστικών επαρχιών με ικανούς ιεράρχες καθώς και μεγαλύτερο έλεγχο των ενοριών, των ιερέων και των κοινοτήτων για την προστασία του χριστιανικού πληθυσμού της περιοχής από τη διάσπαση και τις ξένες προπαγάνδες.

Χαρακτηριστικό των βυζαντινών πόλεων της Μακεδονίας όπως η Βέροια, η Καστοριά και οι Σέρρες ήταν ο μεγάλος αριθμός ναών και

¹⁰ *Ο.π.*, σ. 432, 433.

¹¹ Π. Αγγελόπουλος, «Η επανάσταση στη Χαλκιδική και Νιγρίτα το 1866», *Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία διά μέσον της Ιστορίας*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 10.

ενοριών. Το πλήθος των ενοριών προκαλούσε επιπλέον κόστος διατήρησης ναών και ιερών, αδυναμία εξεύρεσης πόρων για τη λειτουργία των σχολείων, αλλά και εγκυμονούσε τον κίνδυνο, την κρίσιμη αυτή εποχή, κάποιος από τους ναούς αυτούς να καταληφθεί ευκολότερα από τους σχισματικούς και να αποτελέσει κέντρο προπαγάνδας. Η κατάσταση απαιτούσε μεταρρύθμιση η οποία και δεν άργησε. Σύμφωνα με τον «Συντακτήριο λόγο» του μητροπολίτη Σερρών Φιλοθέου Βρυέννιου (1875-1877) ο οποίος εκφωνήθηκε στον μητροπολιτικό ναό των Αγίων Θεοδώρων, το 1877¹², η πόλη αριθμούσε είκοσι δύο ναούς και τέσσερα παρεκκλήσια. Από τους ναούς μόνο δύο δεν αποτελούσαν ενορίες. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή ότι *...οί πλείστοι κείνται τόσον έγγυς άλλήλων, ώστε οί περίβολοι και τὰ προαύλια αυτών σχεδόν συνέχονται και συγκοινωνούσιν· ένεκα δέ τής τοιαύτης πληθύος τών ναών... είσερχόμενός τις είς αυτούς, εύρίσκει τοσοῦτον όλίγους προσκυνητάς, ώστε, εάν τύχη άγνοών τὰ κατά τήν πόλιν ταύτην, δέν δύναται νά ύποθέση άλλο είμή ότι οί Χριστιανοί τών μερών τούτων έπαύσαντο έορτάζοντες τās Κυριακάς και λοιπās έορτασίμους ήμέρας...*

Ο μητροπολίτης Φιλόθεος πρότεινε την παραμονή ως ενοριακών μόνο εννέα ναών, δηλαδή της μητρόπολης των Αγίων Θεοδώρων, του Αγίου Αντωνίου, των Αγίων Αναργύρων, του Προφήτου Ηλιού, του Αγίου Νικολάου, των Μεγάλων Ταξιαρχών, του Αγίου Παντελεήμονος, του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Άνω Καμενίκη και του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στην Κάτω Καμενίκη. Όλοι οι υπόλοιποι πρότεινε να μετατραπούν σε παρεκκλήσια και οι ενορίες τους να συγχωνευτούν στις παραμένουσες εννέα ενορίες. Με τον τρόπο αυτό θα περιορίζονταν οι δαπάνες λειτουργίας, ενώ ταυτόχρονα θα εξασφαλιζονταν πόροι για το κοινό ταμείο της πόλης, από το οποίο συντηρούνταν τόσο τα εκπαιδευτήρια όσο το νοσοκομείο και τα υπόλοιπα ιδρύματα της κοινότητας. Ενδιαφέρον έχει η αναφορά στην ανάγκη αξιοποίησης, προς όφελος, της κοινότητας *«άρχαιοτέρων άφιερωμάτων»*, όπως κατονομάζονται. Τα αφιερώματα αυτά δεν ήταν άλλα από τις ενορίες

¹² «Συντακτήριος λόγος Φιλοθέου Βρυέννιου», *Ανατολικός Αστήρ* 46 (18.8. 1878) 735.

της Βλαχέρνας και της Ελεούσας. Η αναφορά στη Ελεούσα προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση, καθόσον τόσο ο ναός όσο και η ενορία γύρω από αυτόν δεν ανήκαν στη μητρόπολη, αλλά στη Μονή Κουτλουμουσίου του Αγίου Όρους, όπως προαναφέρθηκε, αποτελώντας ένα ξεχωριστό και εκκλησιαστικά ενδιαφέρον καθεστώς.

Ο μητροπολίτης Φιλόθεος μας παρέχει επίσης εκτενή αναφορά για τον κλήρο των Σερρών και την κατάσταση του¹³: *Τὸ πρεσβυτέριον τῆς ἡμετέρας πόλεως εἶναι ἐπαίνου ἄξιον οὐ μόνον διὰ τὴν ἀκριβῆ καὶ ἀνελλιπῆ ἐκπλήρωσιν τῶν τελετουργικῶν αὐτοῦ καθηκόντων καὶ τὴν σεμνήν καὶ ἄμεμπον ἐν πᾶσι πολιτείαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν θερμότατον ζῆλον, ὃν ἐπεδείξατο εἰς τὴν σύστασιν τῆς ἐνταῦθα ἱερατικῆς ἀδελφότητος, αὕτη τεκμηριοῖ σὺν τοῖς ἄλλοις τὴν βαθεῖαν συναίσθησιν, ἣν ἔχει ὁ ἡμέτερος... κληρος τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ...*

Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1878 προκάλεσε νέες αναστατώσεις και ανησυχίες σε ολόκληρο το μακεδονικό χώρο και φυσικά και στις Σέρρες: *Ἡ μὲν ἐπὶ τῶν πέριξ θέσις τῶν Σερρῶν λίαν ἐπιβάλλουσα καὶ ἡ ὑπὸ πνευματικῆν ἔποψιν ἀποστολὴν πολλαπλὴ καὶ μεγίστη, οἱ δὲ περικυκλοῦντες ... ἐχθροὶ ἄγρυπνοι καὶ ἀκάματοι. Τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιότητα τῆς πόλεως ταύτης, ἥτις ὡς ἐκ τῶν πολλῶν αὐτῆς προσόντων μέγα καὶ θαυμάσιον ἄστυ, μεγάλη, ὄχυρά, θαυμασία, ἀρίστη μητρόπολις ὑπὸ βυζαντινῶν καλουμένη, ὑπῆρξεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη τὸ μῆλον τῆς ἔριδος... κάλλιστα ἐκτιμῶντες οἱ ὕπουλοι ἐχθροί... ἐργάζονται ὅπως ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων αὐτῆς τὴν σημαίαν αὐτῶν ἀναπετάσωσιν¹⁴.*

Με επιστολές τους, το 1878, οι κάτοικοι του Αηδονοχωρίου και του Τζίντζος (Σιτοχωρίου), εκφράζουν την ανησυχία τους στο μητροπολίτη Σερρών Γρηγόριο Παυλίδη (1877-1879) ζητώντας τη μεσολάβησή του στο Πατριαρχείο¹⁵. Ο κίνδυνος της εφαρμογής της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου η οποία προέβλεπε την ένταξη της περιοχής στη Μεγάλη Βουλγαρία και οι συζητήσεις για το μέλλον της Μακεδονίας, στο Συνέδριο του Βερολίνου στα 1878, κινητοποίησε τις τοπικές δυνάμεις και την Εκκλησία, η οποία με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Σερρών προκάλεσε την αποστολή προς τις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις, αναφοράς

¹³ *Ανατολικός Αστήρ* 48 (1.9.1878) 757, 758.

¹⁴ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 5064 (22.4.1886) 3.

¹⁵ Ιω. Μπάκας, *ό.π.*, σ. 438, 439.

των κατοίκων της επαρχίας, το Μάρτιο του 1878: ... Φῆμαι λυπηρόταται, ἀφορώσαι εἰς τὴν τύχην τῆς προσφιλοῦς ἡμῶν Πατρίδος Μακεδονίας, κυκλοφοροῦσιν ἀπὸ τινὸς καὶ λαμβάνουσιν σήμερον ὑπόστασιν. Λέγεται καὶ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ Μακεδονία ἢ μέγα μέρος αὐτῆς προσαρτηθήσεται εἰς τὴν συστηθησομένην Βουλγαρικὴν ἡγεμονίαν. Εἶναι παντὶ περιττὸν ν' ἀποδείξωμεν διὰ τῆς ἱστορίας, τῆς τὲ ἀρχαιοτέρας καὶ τῆς νεωτέρας, ὅτι ἡ Μακεδονία δὲν εἶναι Βουλγαρικὴ... Ὅθεν οἱ ὑποφαινόμενοι κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Σερρῶν διαμαρτυρούμενοι ἐνώπιον Θεοῦ καὶ τοῦ πεπολιτισμένου Κόσμου κατὰ παντὸς μέτρου, τείνοντες εἰς τὸ νὰ διαχωρίσῃ τὴν χώραν ἡμῶν καὶ διασπάσῃ τὴν ἐθνικὴν ὀλομέλειαν, ποιούμεθα ἔκκλησιν εἰς τὴν δικαιοσύνην, φιλανθρωπίαν καὶ σύνεσιν τῶν Μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, καθικετεύοντας αὐτάς, ὅπως μὴ παραδιδῶσι τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν δίκαια...¹⁶.

Το χειμῶνα του 1881, νέα απειλὴ παρουσιάζεται για τους χριστιανούς της περιοχῆς με την εμφάνιση καὶ πάλι ιεραποστόλων του Προτεσταντισμοῦ στις περιοχὲς Δράμας, Σερρῶν καὶ Μελενίκου, με τον κίνδυνο... παντοίοις τρόποις... νὰ περιβάλῃ αὐτάς ἀπειλῶν τὸν παντελῆ ὄλεθρον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ ἡμῶν, καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ βουλγαρισμοῦ...¹⁷. Ὡστόσο ἡ ἐπαρχία Σερρῶν ἔχει το φύλακά της καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τον ἐπίσκοπό της. Ὁ μητροπολίτης Σερρῶν Ναθαναὴλ ἀπεδείχθη ποιμενάρχης ... ἄγρυπνος καὶ ἀκάματος, πολλάκις περιοδεύων καὶ μετὰ ζῆλον περὶ τῶν δεόντων γενέσθαι μεριμνῶν. Πάντες ὁμοθυμαδὸν ὁμολογοῦσιν ὅτι τελεῖ ὁ ἅγ. Σερρῶν τὸ καθήκον αὐτοῦ μετὰ θερμῆς προθυμίας, ἀπολαύει δὲ τούτου ἔνεκα ζωηρῶν συμπαθειῶν. Τοιοῦτοι ἀρχιερεῖς πράγματι ἀποβαίνουσι χρησιμότατοι...¹⁸.

Στις ἀρχὲς του 1882, ὁ Ρώσος πρεσβευτὴς στὴν Κωνσταντινούπολη Νόβικωφ ζήτησε ἐπίμονα τὴ μετάθεση τοῦ μητροπολίτη Σερρῶν¹⁹, ἐνῶ τον Ἀπρίλιο του 1883 ὁ τουρκικὸς τύπος καταγγέλλει τὸ μητροπολίτη

¹⁶ Π. Αγγελόπουλος, «Ἐνα διπλότυπο, κώδικας γάμων 1880-1883 τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Περιφέρειας Νιγρίτης», *Ἡ Νιγρίτα-Ἡ Βισαλτία διὰ μέσου τῆς ἱστορίας*, τ. 1, Νιγρίτα 1996, σ. 159.

¹⁷ «Ἐκ Μακεδονίας», *Νεολόγος* 3554 (20/1.2.1881) 3.

¹⁸ «Ἐκ Μακεδονίας», *Νεολόγος* 4051 (2.10.1882) 2.

¹⁹ Χρ. Καρδαράς, *Ἰωακείμ Γ'-Χαρ. Τρικούπης. Ἡ ἀντιπαράθεση*, Ἀθήνα 1998, σ. 123.

Σερρών Ναθαναήλ ότι με ενέργειές του εξορίστηκαν δήθεν Βούλγαροι πρόκριτοι της εκκλησιαστικής του επαρχίας. Ενδιαφέρον για την πολιτεία του μητροπολίτη Ναθαναήλ αλλά και για την οικουμενική πολιτική του Πατριαρχείου έχει η απάντηση ότι ... *ὁ ἐν λόγῳ μητροπολίτης οὐδεμίαν ποιούμενος διάκρισιν, εἰλικρινῶς καὶ ἀόκνως περὶ πάντων τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ τέκνων, Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων μεριμνᾷ, καὶ τούτους προστατεύει ὅπου δεῖ καὶ ὅσον αὐτῷ ἔνεστι, καὶ τὸ δίκαιον καὶ αἰ περιστάσεις ἐπιτρέπουσιν...*²⁰.

Η ανάπτυξη της παιδείας αποτέλεσε την καλύτερη λύση για την αντιμετώπιση κάθε προπαγάνδας, θρησκευτικής και εθνικής: *Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1885 ἢ τῶν ἐν Σέρραις ἐκπαιδευτηρίων ἐφορεία ἀπετάθη δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὴν ἐν Ἄθῳ Ἱ. Μ. Κουτλουμουσίου παρακαλοῦσα ὅπως δωρήσῃται τῇ ἐν Σέρραις ὀρθοδόξῳ κοινότητι οἰκόπεδον τι ἐν τῇ πόλει ταύτῃ κείμενον καὶ τῇ μονῇ ἀνήκον, πρὸς ἀνέγερσιν σχολείου οὐτινος ἢ ἐνορίας, ἐν ἣ κείται τὸ οἰκόπεδον, ἀπόλυτον ἔχει ἀνάγκην ἄτε ὅλως στερουμένη τοιοῦτου...*²¹.

Ωστόσο, τον Ιούνιο του 1885, πολλοί Ρώσοι, πιθανότατα διαφωτιστές του πανσλαβισμού, διέτρεχαν ανάμεσα σε άλλες και τις περιοχές Σερρών και Νιγρίτας πουλώντας εικόνες, μεταξύ τους και φωτογραφίες του Ρώσου τσάρου, παραμένοντας δύο με τρεις ημέρες σε κάθε χωριό που επισκέπτονταν²².

Παράλληλα, η δράση προτεσταντών ιεραποστόλων συνεχίζει και πάλι να προκαλεί προβλήματα αλλά και τις αντιδράσεις της τοπικής Εκκλησίας. Το Σεπτέμβριο του 1885 μετά τα ... *γεγόμενα διαβήματα ὑπὸ τῆς Ἱ. μητροπόλεως Σερρῶν καὶ τὴν ἔργῳ τὴν καὶ λόγῳ ἐκδήλωσιν ὑπὸ τῆς σερραϊκῆς κοινωνίας, ὅτι ἀδύνατον ν' ἀνεχθῇ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἄνθρωπον φέροντα μεθ' ἑαυτοῦ τὴν διχόνοϊαν καὶ διαίρεσιν, τὸν πόλεμον κατὰ τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἐθνισμοῦ αὐτῆς, κατ' ἀπόφασιν τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τὸ ὄνιον ἀνθρωπάριον, τὸ ἀποκαλοῦν ἑαυτὸ εὐαγγελιστῆ, ἐξεδιώχθη κατ' αὐτὰς ἐξ Σερρῶν. ... Ἄς πεισθῶσι λοιπὸν οἱ θαλάσσης καὶ ὄρη διασχίζοντες ἵνα ποιήσωσι προσήλυτον ἕνα ὅτι*

²⁰ «Ιδιαίτεροι Αλληλογραφίαι», *Νεολόγος* 4218 (28.4.1883) 2.

²¹ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 4776 (10.4.1885) 3.

²² «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 4825 (11.6.1885) 3.

ματαιοπονία, ίνα μη τι άλλο εἴπωμεν, τὸ ἐγχείρημα νὰ εἰσαγάγωσιν ἐν Σέρραις διὰ παντὸς τρόπου τὸν προτεσταντισμόν...²³.

Ἡ άμεση ενεργοποίηση της Μητρόπολης και της ελληνικής κοινότητας οδήγησαν στην απομάκρυνση των προτεσταντῶν ιεραποστόλων. Ἡ αντίδραση του ορθόδοξου χριστιανικού πληθυσμού ήταν έντονη: ... *ἀγανάκτησιν... κατέλαβε τὰς καρδίας τῶν φιλοτίμων Σερραίων, οἵτινες αἰείποτε στερρῶς τῶν πατρῶων ἀντέχονται, ἐπὶ τῇ θρασύτητι καὶ ἀβουλίᾳ,...* τῆς ἐταιρείας τῆς ἀποστειλάσης τὸν ἀπόστολον ἐκεῖνον ἵνα ἐγκαθιδρυθῆ ἐν τῷ μέσῳ ἑλληνικῆς καὶ ὀρθοδόξου κοινωνίας καὶ κηρύττη ἑλληνιστί καὶ βουλγαριστί...

Το ζήτημα των πολλῶν ενοριῶν της πόλης επανέρχεται και το 1885, γεγονός που αποδεικνύει ότι ο προηγούμενος σχεδιασμός του μητροπολίτη Σερρών Φιλοθέου δεν βρήκε τελικά εφαρμογή: ...*ἐν Σέρραις ὁ μὲν ἀριθμὸς τῶν πολλῶν ἐκκλησιῶν διατρανοῖ ὁποῖος τις ἦν ὁ πρὸς τὰ θεῖα ζῆλος καὶ σεβασμὸς τῶν πατέρων ἡμῶν· ὁ δ' ἐν ἡμέραις ἐορτασίμοις εἰς αὐτὰς σήμερον εἰσερχόμενος ὑπὸ βαθείας λύπης καὶ ἀπελπισίας καταλαμβάνεται...* Ωστόσο, η κατάσταση του εκκλησιάσματος αποδίδεται και στη χαλάρωση του θρησκευτικού αισθήματος των κατοίκων, λόγω του πνευματικού λοιμού, όπως αναφέρεται, δηλαδή της έως τότε ἑλλειψης κηρύγματος, το κενό του οποίου ἦλθε να καλύψει ο διορισμός ικανῶν ιεροκηρύκων²⁴.

Για την αντιμετώπιση των ξένων προπαγανδῶν απαραίτητη ήταν η διαφώτιση του ποιμνίου, ρόλο τον οποίο ανέλαβαν οι ιεροκήρυκες, απόφοιτοι της Χάλκης, οι οποίοι με το κήρυγμά τους ενίσχυναν το θρησκευτικό και εθνικό φρόνημα των χριστιανῶν της περιοχής. Από τα τέλη του 1885, υπηρετούσε ως καθηγητῆς των ιερῶν στο γυμνάσιο Σερρών και το παρθεναγωγεῖο και ταυτόχρονα ως ιεροκήρυκας της μητρόπολης ο Ηπειρώτης αρχιμανδρίτης Κωνσταντῖνος Μικρούλης²⁵ ο οποίος ...*ἐκήρυττε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς διαφοροῖς τῶν Σερρῶν*

²³ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 4911 (24.9.1885) 2.

²⁴ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 4976 (12.12.1885) 3.

²⁵ Ιω. Μπάκας, «Χρονικά της Μητροπόλεως Σερρών κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας (1878-1912)», *Σερραίων Διάσωμα. Πνευματικοί και Καλλιτεχνικοί Θησαυροί της Εκκλησίας των Σερρών*, Σέρρες 2008, σ. 165.

ἐκκλησίαις, λαμπρὸν καὶ μεστὸν ὑψηλῶν καὶ ωραίων εἰκόνων ἀπήγγειλε λόγον ἐν τῷ μητροπολιτικῷ ναῷ, δυστυχῶς ὁμως ἀνάλογον ἐκκλησίασμα δὲν ὑπῆρχε, τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος ὅσημέραι ἐκλείποντος πρὸς ὄλεθρον πάντως τιμαλφεστάτων ἡμῶν πραγμάτων ἀρρήκτως πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένων...²⁶.

Ἡ παρουσία του μητροπολίτη κοντά στο ποιμνιό του θεωρούνταν επιβεβλημένη. Ἡ πρόσκληση του μητροπολίτη Σερρών Ναθαναήλ (1879-1886) ως συνοδικού στην Κωνσταντινούπολη, το Μάρτιο του 1885, προκάλεσε αντιδράσεις²⁷: *..ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῆς πόλεως Σερρών ἀμέσως ἐπεφόρτισεν τὴν ἔντιμον δημογεροντίαν ὅπως γράψασα τὰ δέοντα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ μέρους τῆς τε πόλεως καὶ ἐπαρχίας παρακαλέσῃ τὴν τε ΑΘΠ καὶ τὴν ἱερὰν Σύνοδον, ἵνα εἰς τὸ ὅλως κρίσιμον καὶ χαλεπὸν καὶ εἰς τὰ συμφέροντα τῆς τε Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἀποβλέποντες ἀπαλλάξωσι τὴν Αὐτοῦ Σεβασμιότητα τῆς ὑποχρεώσεώς του νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς μέλος συνοδικόν. Ἡ δημογεροντία ἀπέτεινεν ἐπὶ τούτῳ ἀναφορὰς εἰς τὰ πατριαρχεῖα. Ἐπίσης, ...ἐκ τῶν τμημάτων Ἀηδονοχωρίου, Νιγρίτης, Σαρμουσακλῆ (Πεντάπολη) καὶ τοῦ βουλγαροφώνου τῆς Βροντούς, ἄλλα μὲν ἤδη ἐπεμψαν ἄλλα ἤδη πέμπουσι πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν παρομοίας ἀναφορὰς, ἐν ἄλλαις λέξεσι σύσσωμος ἡ ἐπαρχία Σερρών ἠγέρθη παρακαλοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν ἵνα μὴ ἐν ἀπολύτῳ κρίσιμοις περιστάσεσι ἀπομακρύνῃ ἐντεῦθεν τὸν ποιμενάρχην αὐτῆς...*

Κατὰ τὴν ἀπουσία του, το μητροπολίτη αντιπροσώπευε ο πρωτοσύγκελος Αθανάσιος Κωνσταντίνου²⁸ *...διακρινόμενος διὰ τὴν εὐλάβειαν αὐτοῦ πρὸς τὰ νόμιμα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν σωφροσύνην...*²⁹. Ἡ μετάθεση, στη μητρόπολη Προύσσης, του μητροπολίτη Σερρών Ναθαναήλ προκάλεσε μεγάλη θλίψη στην κοινωνία της πόλης και κυρίως στους εκπαιδευτικούς οι οποίοι εὑρισκαν πάντοτε συμπαράσταση και ἐνίσχυση ἀπὸ αὐτόν³⁰: *...ὁμολογουμένως ἐν Σέρραις, μία τῶν σπου-*

²⁶ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 5064 (22.4.1886) 3.

²⁷ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 4761 (20.3.1885) 2-3.

²⁸ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 5064 (22.4.1886) 3.

²⁹ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 4776 (10.4.1885) 3.

³⁰ Ιω. Μπάκας, *ό.π.*, σ. 164.

δαιοτάτων της Μακεδονίας επαρχιών κατά τὸ ἐν αὐτῇ ἑπταετὲς διάστημα τῆς λίαν εὐδοκίμου ἀρχιερατείας τοῦ νῦν μητροπολίτου Προύσης κ. Ναθαναήλ, καταλιπόντος αὐτῇ ἐν ἀρίστη καταστάσει σχετικῶς πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἐπαρχίαν τῆς Μακεδονίας...

Οι διαμαρτυρίες των χριστιανών για την απομάκρυνση ενός αποδεδειγμένα ἀξίου ιεράρχη ἦταν ἀπόλυτα δικαιολογημένες καθὼς τα προβλήματα συνεχίζονται. Το Μάιο του 1886 καταφθάνει στις Σέρρες, σταλμένος ἀπὸ την βουλγαρική Εξαρχία ιερέας οικονομός, ο οποίος ἐφθασε σε αντικατάσταση του ἐξόριστου, ἀπὸ το 1885, σχισματικοῦ πάπα Χαρίτων³¹. Την ἴδια ἐποχὴ, το Μάιο του 1886, καταγγέλλονται ἐξισλαμισμοὶ παρὰ την οθωμανικὴ νομοθεσίαν τῆς ἐποχῆς που ἀπαγόρευε τον ἐξισλαμισμό ἀνηλίκων³²: *...Νέος τις χριστιανὸς δωδεκαετῆς τὴν ἡλικίαν ἠθέλησε κατ' αὐτὰς ν' ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν, διὸ καὶ παρουσιάσθη ἐν τῷ διοικητικῷ συμβουλίῳ Σερρῶν. Ἄλλ' ἢ Α. Ἐξοχότης ὁ μουτεσαρίφης ἀντιστάς ἀπέπεμψεν αὐτὸν ὡς ἀνήλικα. Ὅσω ἢ Α. Ἐξ. εἶναι ἀξία ἐπαίνων ἐπὶ τούτῳ, τόσω ἄξιος μομφῆς εἶναι ὁ τοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου μουφτῆς τῇ ἀτόπῳ καὶ ἀδίκῳ ἐπιμονῇ τοῦ ὁποῖου πρὸ μικροῦ νεᾶνις χριστιανῆ ἐπίσης δωδεκαετίς ἠσπάσθη τὸν ἰσλαμισμὸν· διςχυρίσθη μάλιστα τότε ὁ μουφτῆς... ὅτι καὶ μικροτέρας ἔτι ἡλικίας ἂν ἦτο τὸ κοράσιον τοῦτο, ἠδύνατο ἀκωλύτως νὰ ἐξομώσῃ!!...*

Στα τέλη Οκτωβρίου του 1888, τῆ Σερραϊκῆ Ἐκκλησία συνταράσσει ἡ ἀναγκαστικὴ μετάθεση στὴ μητρόπολη Αἴνου, με ἀπαίτηση των Οθωμανικῶν Ἀρχῶν καὶ με ἐνέργειες τῆς σχισματικῆς Εξαρχίας, του μητροπολίτη Σερρῶν Λουκά Πετρίδη (1886-1888). Ἡ ἀπομάκρυνση του μητροπολίτη Λουκά εἶναι ἡ πρώτη που συμβαίνει μετὰ τις Μεταρρυθμίσεις, με παρέμβαση τῆς Οθωμανικῆς ἐξουσίας³³.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ στα ορεινὰ χωριά, βορείως των Σερρῶν καὶ κυρίως στὴ Βροντού, περιόδευε ὁ Βόσνιος προπαγανδιστῆς Λάμπρος Μαγιάροβιτς προτρέποντας τους κατοίκους νὰ χρησιμοποιοῦν στὴν ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο ἀντὶ τῆς ἐλληνικῆς τὴν «ἐθνικὴ», ὅπως τὴν χαρακτήριζε, γλῶσσα τους, ἐννοώντας τὴ βουλγαρικὴ³⁴. Ἡ μητρόπολη στήριξε με

³¹ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 5088 (21.5.1886) 3.

³² «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 5098 (4.6.1886) 3.

³³ Ιω. Μπάκας, *ὁ.π.*, σ. 169.

³⁴ «Ἐπιστολὴ ἐκ Σερρῶν», *Νεολόγος* 5807 (29.10.1888) 2, 3.

ενέργειές της την κοινότητα της Βροντούς υποστηρίζοντας τους πιστούς στην Εκκλησία προκρίτους.

Το 1887 ωστόσο, οι σχισματικοί εντείνουν τη δράση τους στην πόλη ιδρύοντας ...*μέγα κτίριον κατά τὴν συνοικίαν Ἄνω Καμενικίας ὑπὸ τὸ ὁποῖο στεγάζονται οἱ ἐκ τῶν πέριξ εὐάριθμοι μαθηταὶ αὐτῶν· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐξηπάτουν λέγοντος ὅτι τὸ κτίριον εἶναι οἶκος, ἤδη ὅμως φαίνεται σχολεῖον ἢ ἐργαστήριον σκευωριῶν*³⁵. Στὸ κτίριο αὐτὸ τὰ παιδιὰ διδάσκονταν *τάς ἀντιεκκλησιαστικᾶς καὶ ἐπαναστατικᾶς ιδέας τοῦ Ἐξάρχου...*

Το οικογενειακό και υπερεθνικό ιδεώδες αποτελούσε τουλάχιστον, ἔως τα τέλη του 19^{ου} αἰώνα, το βασικότερο ἴσως ἄξονα της πολιτικής του Πατριαρχείου και αὐτὸ συχνά ερχόταν σε ἀντίθεση με τον ελληνοκεντρικό προσανατολισμό του ελληνικού κράτους και της ἀπαιτήσής του για μία εθνική ελληνική Εκκλησία. Στις ἀρχές της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αἰώνα, ἀνακατατάξεις στο εσωτερικὸ των ελληνικῶν κοινοτήτων εὐρίσκαν ἐκτόνωση σε εκπαιδευτικὰ ἢ μητροπολιτικὰ ζητήματα. Τα μητροπολιτικὰ ζητήματα ουσιαστικὰ αποτελούσαν ἀδυναμία ἐπικοινωνίας των ελληνικῶν διπλωματικῶν ἀρχῶν με τους κατὰ τόπους μητροπολίτες του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀδυναμία που ἀποδίδεται συνήθως στους ἀρχιερεῖς και σχετίζεται με την προάσπιση των εθνικῶν συμφερόντων³⁶.

Στις Σέρρες, ἀφορμὴ ἐκδήλωσης του μητροπολιτικοῦ ζητήματος ἦταν η διάσταση που ἐπήλθε στο Μακεδονικὸ Φιλεκπαιδευτικὸ Σύλλογο Σερρών με τὸ ζήτημα Μαρούλη, ἀλλὰ και στη διοίκηση των κοινοτικῶν στη συνέχεια, η οποία εἶχε ως θύμα τον τότε μητροπολίτη Σερρών Κωνσταντῖνο Βαφείδη (1888-1892), ἕναν ιδιαίτερα ικανὸ και προικισμένο μητροπολίτη, θύμα ὅμως των καιρῶν και των περιστάσεων. Η ενεργὴ ἐμπλοκή του μητροπολίτη στα κοινοτικὰ προκάλεσε την οργή και ἀντίδραση του λαοῦ ο οποίος σε συνέλευσή του ἀποφάσισε³⁷: ...*Ὁ λαὸς θεωρεῖ τὸν μητροπολίτη ὡς πεπαυμένον καὶ τάττει αὐτῷ προθε-*

³⁵ «Ἐκ των Ἐπαρχιών», *Νεολόγος* 5342 (28.3.1887) 3.

³⁶ Σ. Βούρη, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Εκκλησία και κράτος 1889-1905*, Αθήνα 1999, σ. 18, 22.

³⁷ «Μητροπολιτικὸν Ζήτημα Σερρών», *Νεολόγος* 6536 (6.5.1891) 3.

σμίαν 15μερον ὅπως καταλίπη τὴν μητρόπολιν. Παρελθούσης τῆς προθεσμίας ταύτης ὁ λαὸς θὰ ἐκλέξη ἐπιτροπὴν, ἣτις θὰ λάβῃ ἀνὰ χεῖρας τὴν διεύθυνσιν τῶν ὑποθέσεων τῆς κοινότητος... Οι αντιδράσεις των κατοίκων προκάλεσαν μεγάλη αναστάτωση στη λειτουργία της τοπικής Εκκλησίας και της Κοινότητας και οδήγησαν στην παράλυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας στα σχολεία της περιοχής: ...Ὁ λαὸς ἔξαλλος ἔκραζε μεγαλοφώνως νὰ ἐκδιωχθῆ ἀὐθωρεῖ ὁ μητροπολίτης, εὐτυχῶς ὅμως οἱ πληρεξούσιοι διὰ τῶν φρονίμων αὐτῶν συμβουλῶν κατῴρθωσαν νὰ καταπραῦνωσι τὸ πλῆθος... Το Πατριαρχεῖο κλήθηκε για μια ἀκόμη φορά να λάβει θέση και να προσφέρει τη λύση: ...Εὐκτέον ὅπως τὸ Πατριαρχεῖον λάβῃ ὑπ' ὄψει τὰς εὐχὰς τοῦ λαοῦ, διότι πᾶσα ἐκ μέρους αὐτοῦ ὑπεκφυγὴ δύναται νὰ προκαλέσῃ διατάραξιν, ἣς ἡ εὐθύνη θὰ βαρύνῃ αὐτό. Λυπηρότατον ἀληθῶς ὅτι τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὁμολογητέον ὅμως ἐπίσης ὅτι κατὰ τὴν λυπηρὰν ταύτην περίπτωσιν ὁ μητροπολίτης δὲν ἐφάνη ἀντάξιος τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ...

Ἡ ἀφίξη του νέου μητροπολίτη Γρηγορίου Ζερβουδάκη (1892-1909) ἔφερε ζωογόνο αέρα στην τοπική Εκκλησία. Ὁ νέος μητροπολίτης συστήνει τὸ «Ταμεῖο των Ἱερέων», ὥστε να εξασφαλιστεῖ, σε μεγαλύτερο βαθμό, ἡ οικονομική ανεξαρτησία των ἱερέων ἀλλὰ και ἡ ἀνακούφιση των μᾶλλον ἐνδεῶν ἐξ αὐτῶν³⁸. Κάθε Κυριακὴ πραγματοποιούνταν ἀπὸ τὸ Σερραῖο ἀρχιμανδρίτη Θεοδώρητο Βασματζίδη, κατόπιν μητροπολίτη Νευροκοπίου, Κυριακὸ μάθημα, τὸ ὁποῖο συγκέντρωνε πλῆθος Σερραίων. Ὁ μητροπολίτης ταυτόχρονα ἐνδιαφέρθηκε και για τὸ υπόλοιπο τῆς επαρχίας του, για τὸ ὁποῖο προσελήφθη ἀπὸ τὴν μητρόπολη και δεύτερος ἱεροκήρυκας με σκοπὸ να περιοδεύει στα χωριά. Για τὴν ἀντιμετώπιση των δαπανῶν που ἀπαιτοῦσε ἡ πρόσληψή του, ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος συνέστησε τὴν «Ἀδελφότητα του Κηρύγματος»³⁹.

Ἡ ἐντονη ποιμαντικὴ δραστηριότητα του μητροπολίτη Γρηγορίου κατέστησε τὴν μητρόπολη πόλο ἐλξης λογίων και ἱκανῶν κληρικῶν. Τὸ Σεπτέμβριο του 1894 ἀρχισε τὰ κηρύγματά του στο ναὸ των Μεγάλων

³⁸ Ευστ. Ευστρατιάδης, *Μακεδονία*, Αθήνα 1903, σ. 110.

³⁹ *Ο.π.*, σ. 111.

Ταξιαρχών, ο οποίος είχε αποδοθεί στην Εφορεία των εκπαιδευτηρίων για την ενίσχυση των σχολείων της πόλης, ο καθηγητής των Ιερών (μαθημάτων) στο Γυμνάσιο και ιεροκήρυκας της κοινότητας Γρηγόριος Ωρολογάς⁴⁰, μετέπειτα μητροπολίτης Στρωμνίτης και Κυδωνίων και ιεροεθνομάρτυρας κατά τη μικρασιατική τραγωδία. Ο Γρηγόριος Ωρολογάς ενθουσίασε τους Σερραίους με τα κηρύγματά του καθώς συγκέντρωνε πολλά πλεονεκτήματα απαραίτητα ... *διὰ τὴν ἐπιτυχὴ διεξαγωγὴν τῆς σοβαρᾶς ἅμα καὶ λεπτῆς ἀποστολῆς τοῦ κηρύγματος τοῦ θείου λόγου, ἐξωτερικὸν παράστημα εὐγενές καὶ ἐπιβλητικόν, τόνον φωνῆς γλυκὺν καὶ ἰσχυρὸν καὶ τὸ κυριώτατον, ὕφος λόγου καθαρὸν καὶ εὐληπτον ὑπὸ τοῦ πλήθους...* Το κήρυγμα του ικανοῦ ιεροκήρυκα βρήκε γρήγορα απήχηση στο λαό της πόλης: ... *Ἵσει ἔλαφος ἢ ἐπιποθοῦσα ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, κατὰ τὴν δαβιδικὴν ρῆσιν, τὸ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη τὰ νάματα τῆς ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος διδασκαλίας διψῶν πλήθος συνέδραμεν ἀθρόον εἰς τὸν ... ναὸν κατὰ τὴν ἐπιούσαν, ὥστε μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν χωρεῖν...* Ιδιαίτερο μάλιστα ενδιαφέρον δείχτηκε στις πιο αδύναμες ενορίες της πόλης και κυρίως αυτές που το ποίμνιό τους συνοικούσε με Εξαρχικούς ὥστε να ενθαρρυνθούν οι χριστιανοί και να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις και τους κινδύνους που τους απειλούσαν: ... *προσκήσει τῆς ... φιλοπροοδευτικῆς ... ἀδελφότητος τοῦ Εὐαγγελισμοῦ συμπανηγυριζούσης μετὰ τῶν ἐνοριτῶν τῆς Ἄνω Καμενίκης τὴν ἐπέτειον μνήμην τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ὁ ἐλλόγιμος ἀρχιμανδρίτης ὠμίλησεν ἐν τῷ ἐκεῖ ἱερῷ ναῷ, ἔνθα ὡσαύτως μέγας πλήθος συνέρρευσε, περὶ τῆς εὐεργετικῆς δυνάμεως τῆς διὰ τῶν γραμμάτων παιδείας καὶ μορφώσεως τῆς νεολαίας ἐν τοῖς σχολείοις, ἀναπτύξας τὴν γραφικὴν ρῆσιν: «Δράξαθε παιδείας, μήποτε ὀργισθῆ Κύριος καὶ ἀπολεῖσθαι ἐξ ὁδοῦ δικαίας»...*

Η ανάπτυξη του κηρύγματος αποτέλεσε ελπιδοφόρο γεγονός και επηρέασε θετικά τη λειτουργία και δράση των χριστιανικών κοινοτήτων: ... *Τὸ κήρυγμα τοῦ Θείου λόγου, ὅπερ τακτικῶς θὰ ἐξακολουθήσῃ ἀσκούμενον κατὰ τὰς κυριακάς, μέλλει εὐεργετικὴν νὰ παραγάγῃ ἐπίδρασιν καὶ ἐποικοδόμησιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν φιλοχρίστων συμπολιτῶν,*

⁴⁰ «Επαρχιακός Φάκελλος», *Νεολόγος* 7537 (6.10.1894) 3.

ἀπό πολλοῦ ποθούντων τὴν ζωὴν τοῦ ἄμβωνος, ὃν τέως ἐκόσμει βαθεῖα σιγὴ καὶ ἀφωνία...

Σε ὅ,τι αφορά τα κοινοτικά ζητήματα της πόλης ...εἰς τὴν ἡρεμον πορείαν τῶν ἐργασιῶν τῶν γεν. συνελεύσεων, κατὰ πρῶτιστον καὶ κυριώτατον λόγον συνετέλεσεν ἡ ἐπιφυλακτικὴ καὶ συνετὴ καὶ ἀμερόληπτος στάσις τοῦ Σεβ. (μητροπολίτου Γρηγορίου) προέδρου τῆς (ἐφοροδημογεροντίας)...⁴¹. Ἡ παρουσία καὶ θετικὴ δράση τοῦ μητροπολίτη Γρηγορίου οδήγησαν στη συμφιλίωση των αντιμαχόμενων, κατὰ το παρελθόν, μερίδων μέσα στην κοινότητα καὶ στην ομαλοποίηση της λειτουργίας της. Στα 1895, ὁ μητροπολίτης Γρηγόριος με ἀπόφασή του διέθεσε μέρος των προσόδων της νεοϊδρυθείσης μονῆς Ἁγίας Τριάδος Τούμπας υπέρ των εκπαιδευτηρίων της πόλης⁴².

Ἡ τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αἰῶνα ἔφερε ωστόσο, στην Εκκλησία πολλά προβλήματα. Ἡ συρρίκνωση των εκκλησιαστικῶν προνομίων καὶ ἡ ἐκδοση διοριστήριων βερατίων σε Βούλγαρους επισκόπους στη Μακεδονία οδήγησαν σε παραίτηση το Σερραῖο (Κιούπ-Κιόι, Ροδολίβος) πατριάρχη Νεόφυτο Η' (1894). Ἡ Πατριαρχικὴ Σύνοδος καὶ το Μικτὸ Ἐθνικὸ Συμβούλιο θα κηρύξουν τὴν Εκκλησία σε διωγμὸ καὶ θα απαγορευτεῖ κάθε ιεροπραξία ἕως τὴν ἄρση των διαταγμάτων που εἶχαν εκδοθεῖ σε βάρος των ιστορικῶν προνομίων του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου⁴³.

Με τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Γρηγορίου Ζερβουδάκη ἡ επαρχία Σερρών εἰσέρχεται στον 20^ο αἰῶνα καὶ στη κρίσιμη περίοδο της ἐνοπλης φάσης τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα ὁ οποίος βρῆκε το ποίμνιο, των επαρχιῶν τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου στη Μακεδονία, με υψηλὸ ἠθικὸ, θρησκευτικὸ καὶ ἐθνικὸ φρόνημα ὥστε να ἀνταπεξέλθει προετοιμασμένο τὴ δύσκολη αὐτὴ περίοδο καὶ τα χρόνια που ἀκολούθησαν.

⁴¹ «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 7435 (2.6.1894) 3.

⁴² «Επαρχιακά», *Νεολόγος* 7617 (12.1.1895) 2.

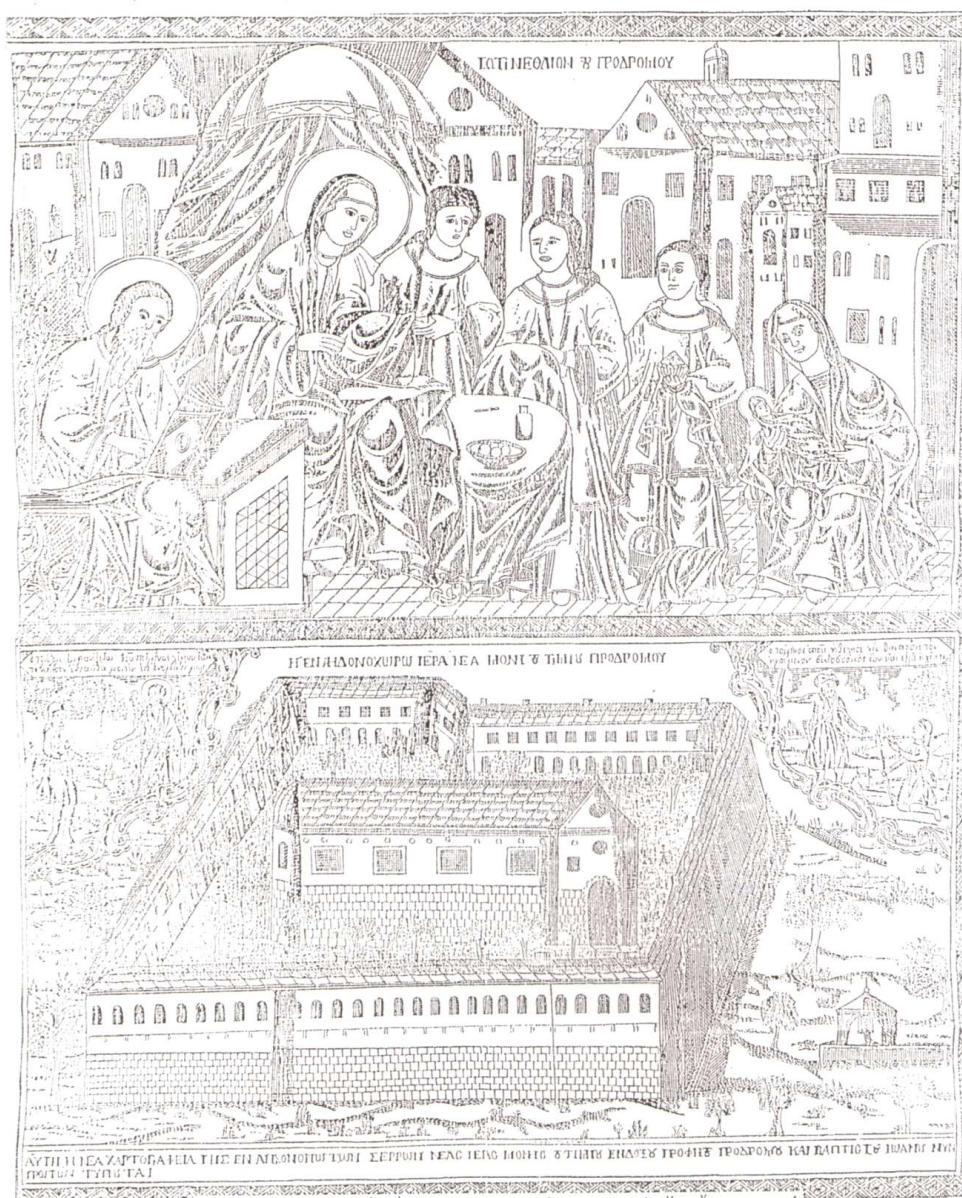
⁴³ Σ. Βούρη, *ὁ.π.*, σ. 40.

SUMMARY

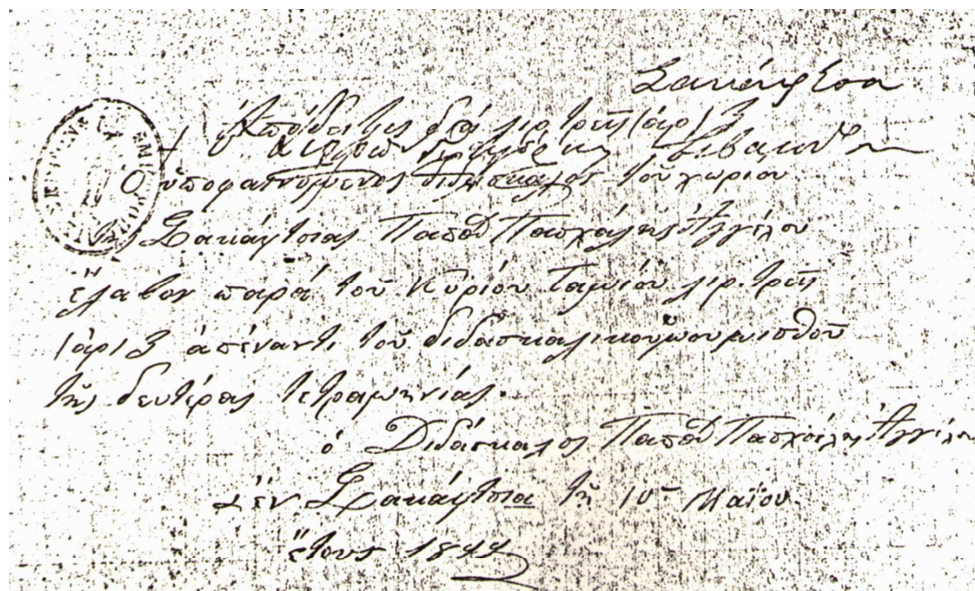
The second half of the 19th century is an extremely difficult period for the operation of the Ecumenical Patriarchate and its ecclesiastical provinces in the Balkan area because of the upheaval caused by the reforms in the Ottoman Empire and the emergence of nationalism. The diocese of Serres is a characteristic case of an ecclesiastical province during this time.

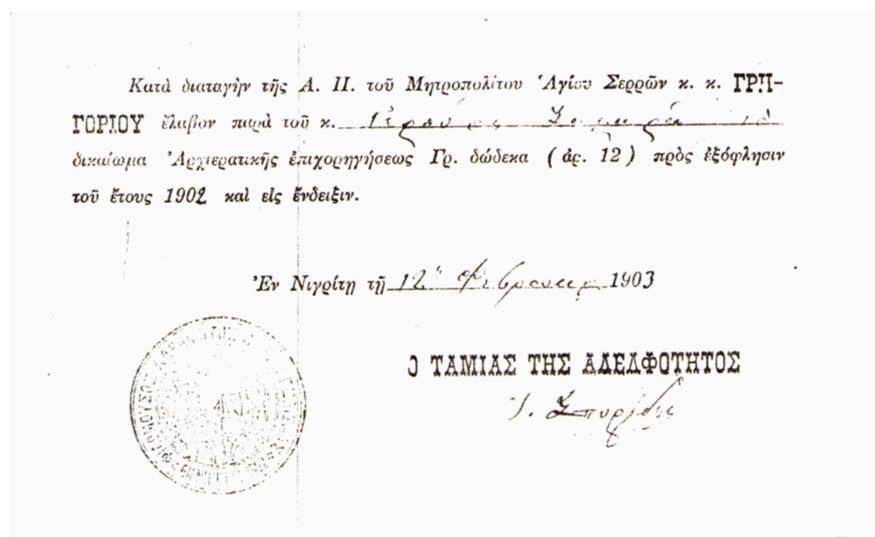
Εικόνα 1. Η επαρχία Σερρών κατά τα τέλη του 19^{ου} αιώνα (Αρχείο Χαρτών Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών: Χάρτης των Περιφερειών των εν τη Ευρωπαϊκή Τουρκία Μητροπόλεων και Επισκοπών του Οικουμενικού Θρόνου)

Εικόνα 2. Χαλκογραφία της «Εν Αηδοχωρίω Νέας Μονής του Τιμίου Προδρόμου», 1851 (μετόχι Ι. Μ. Κουτλουμουσίου Αγίου Όρους).

Εικόνα 3. Απόδειξη Μητροπόλεως Σερρών πληρωμῆς διδασκάλου Σακάφτσα (Λιβαδοχωρίου) Παπαπασχάλη Αγγέλου (πρόκειται για το γνωστό μακεδονομάχο ιερέα Πασχάλη Αγγέλου Τσιάγγα).

Εικόνα 4. Απόδειξη πληρωμῆς αρχιερατικῆς ἐπιχορήγησῆς. Ἡ εἰσπραξὴ γίνεται ἀπὸ τὴ Φιλόμουσο Ἀδελφότητα "Ὁ Εὐαγγελισμὸς" τῆς Νιγρίτας.